

КРИМСЬКА ПРОБЛЕМА В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИНАХ 1990-х рр.

© Рибак Н. Б., 2014

Розкрито суть кримської проблеми в українсько-російських міждержавних відносинах 1990-х років. Її специфіка була визначена глобальними процесами: ліквідацією системи східноєвропейського соціалізму і двополюсного поділу світу, розпадом СРСР, історичною нетрадиційністю економічного і політико-правового оформлення України і Росії як незалежних держав, а також вибору ними геополітичних стратегій.

Ключові слова: Крим, Севастополь, Чорноморський флот, Україна, Росія, кримська проблема, міждержавні відносини.

The occupation of the Crimea in March, 2014 by the Russian Federation updates versatile understanding of the Crimean issue in the context of territorial, military, political, economic, and geopolitical tensions in Ukrainian-Russian intergovernmental relations.

The article reveals the essence of Ukrainian-Russian interstate misunderstandings of the 1990s concerning the Crimea and their legal framework. It is noted that the complexity of the problem, and hence its ambiguity and in many cases a complete alternative treatment options or concrete steps to address the authorities of Ukraine and Russia (in fact based on a single political and legal documentary framework of the late 1940s – early 1990s) were caused by changes in socio-economic and political conditions under which the problem originated, was realized, became topical and practically solved.

Representatives of the legislative power of Russia stressed the legal illegitimacy of the transfer of the Crimean region to Ukraine in 1954 and, thus, the absolute right of Russia to the Crimea and Sevastopol as a base of the Russian Black Sea Fleet. For its part, Ukraine, refuting these claims put forward counterarguments that the Crimea together with Sevastopol belonged to Ukraine. Specificity of the “Crimean problem” at the international level in the 1990s was determined by global processes: elimination of systems of Eastern European socialism and bipolar division of the world, the collapse of the USSR, historically non-traditional approach to economic, political and legal formation of Ukraine and Russia as independent states, as well as their choice of geopolitical strategies. The peculiarity of this problem was the importance of distant economic interests or political aim of the participants of the official Ukrainian-Russian relations of the 1990s engaged in finding solutions to it.

Transition situation of the political system, the uncertainty of its social and legal foundations resulted in temporary tactical alliances, extremely ideological approaches, multiplicity of standards in dealing with territorial and military issues, which after receiving legal registration (bilateral and multilateral agreements, contracts etc.) created political and legal framework for further contradictions and conflicts.

The large-scale Ukrainian-Russian Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership, signed in March, 1997 became a peculiar finale of the Ukrainian-Russian relations of the 1990s. The signed treaty, in fact, secured sovereignty and territorial integrity of Ukraine on the part of Russia, but on the other hand legalization of the long-term stay of the Russian Fleet in the Crimea enabled the RF to gain control of the part of the Ukrainian territory, maritime

communication, airspace, and hence to have a considerable impact on Ukraine's foreign policy. Especially negative effects for Ukraine were saving the Russian military presence in the Crimea and exercising military control over the peninsula. The latter, in fact, greatly facilitated the implementation of Russian military aggression and annexation of the Crimea in February-March, 2014, which was a major violation of basic norms of international law, in particular the UN Charter, the provisions of the Helsinki Final Act, Budapest Memorandum of 1994, and bilateral Ukrainian-Russian international treaties.

Key words: the Crimea, Sevastopol, Ukraine, Russia, the Black Sea Fleet, the Crimean problem, inter-state relations.

З розпадом СРСР та виникненням нового геополітичного простору питання міждержавних відносин з Росією залишалися для української зовнішньої політики ключовими. При цьому широкомасштабна трансформація колишніх союзних республік на початку 1990-х років зумовила цілу низку міждержавних непорозумінь, зокрема щодо питань про розподіл майна колишнього СРСР (вартість якого лише за кордоном становила більше 100 млрд дол. США, включаючи дипломатичні, торговельні представництва, земельні ділянки), про взаємне погашення заборгованості, поставки енергоресурсів і, найгостріше, стосовно розподілу Чорноморського флоту, належності м. Севастополя і Криму загалом.

Окреслене коло питань стало об'єктом ґрунтовного вивчення багатьох українських дослідників, зокрема, С. Віднянського, М. Дорошка, С. Кульчицького, А. Мартинова, М. Мамчака, Г. Перепелиці, Л. Чекаленко, В. Чумака тощо. У наукових працях відзначено, що у системі українсько-російських взаємин проблема Криму, Севастополя, Чорноморського флоту ілюструє яскравий приклад концентрації на перший погляд локальних суперечностей багатьох і водночас широкомасштабних історичних тенденцій, стратегічних орієнтацій відповідних політичних сил і зацікавлених груп. Вона являє собою зіткнення широкого кола певних інтересів, типів світосприйняття та ідеологій. Водночас акт окупації у березні 2014 р. Російською Федерацією Криму актуалізує різнобічне переосмислення “витоків” кримського питання у контексті як територіальних, військових, політико-економічних, так і геополітичних непорозумінь в українсько-російських міждержавних відносинах на початковому етапі розбудови української державності. Адже власне вже у першій половині 1990-х років спостерігаються спроби Росії поставити під сумнів суверенітет України щодо Криму.

Мета роботи – розкрити суть українсько-російських міждержавних непорозумінь 1990-х рр. щодо Криму та їх правової бази.

Складність проблеми, а отже, її неоднозначність та в багатьох випадках повна альтернативність варіантів трактування чи конкретні кроки щодо вирішення владними структурами України і Росії (по суті на основі єдиної політико-правової документальної бази кінця 1940-х – початку 1990-х рр.) були зумовлені змінами соціально-економічних і політичних умов, під час яких ця проблема зародилася, усвідомлювалася, актуалізувалася і фактично вирішувалася. Особливістю зазначеної проблеми є й те, що в підходах до неї провідну роль, як правило, відігравали доволі віддалені економічні інтереси або політична мета учасників “офіційних” українсько-російських відносин 1990-х років.

Як відомо, 5 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради РРФСР ухвалила постанову “Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР”, 13 лютого аналогічний акт був затверджений Президією Верховної Ради УРСР. 19 лютого 1954 р. у відповідному указі Президії ВР СРСР з цього приводу (за підписами Голови Президії К. Ворошилова і Секретаря Президії М. Пегова) зазначалося, що: “...враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і культурні зв'язки між Кримською областю і Українською РСР, затверджується передача Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР [1]. 26 квітня того самого року прийнято закон СРСР, за яким Кримська область офіційно передається Україні [2]. Окрім того, витoki проблеми щодо

територіальної приналежності Севастополя, а отже, і поділу Чорноморського флоту та місць дислокації його української і російської частин пов'язувалися також з Указом Президії РРФСР від 29.10.1948 р. №761/2 про переведення Севастополя у категорію міст “республіканського підпорядкування” і надання йому статусу “самостійного адміністративно-господарського центру з особливим бюджетом” [3]. У 1990-ті роки трактування зазначеного комплексу правових актів власне і склало основу політичних баталій між Україною і Росією.

Представники законодавчої влади і т. зв. “національно-патріотичних сил” Росії наголошували на юридичній неправомірності вказаних документів і, таким чином, про безумовне право Росії на Крим і, особливо, Севастополь як базу Чорноморського флоту. Так, у Постанові Верховної Ради РФ “Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 р.” (від 21.05.92 р. № 2809-1), зазначалося, що акт передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР було здійснено з порушенням Конституції РРФСР і законодавчої процедури, тому не мав юридичної сили з моменту прийняття. Зважаючи на конституювання подальшим законодавством РРФСР цього факту і укладення між Україною і Росією двостороннього договору від 19 листопада 1990 р., в якому сторони відмовляються від територіальних домагань, і закріплення цього принципу в договорах і угодах між державами СНД, пропонувалося врегулювати питання про Крим шляхом міждержавних переговорів Росії і України за участю Криму і на основі волевиявлення його населення [4]. Тобто простежується очевидна спроба втручання у внутрішні справи суверенної держави.

Подібні аргументи висувалися стосовно статусу м. Севастополя: начебто не існує жодної документально оформленої передачі Севастополя зі складу Росії Україні (у зв'язку зі зміною статусу підпорядкування Севастополь указом 1948 р. був вилучений зі складу Кримської області, і в майбутньому цей указ жодним правовим актом Росії чи СРСР не змінювався і не скасовувався) [5]. При цьому як аргументи використовувалися результати кримського референдуму від 20 січня 1991 р. [6], підтримка 97 % жителів Севастополя статусу Севастополя як “міста союзно-республіканського підпорядкування” і “головної бази Чорноморського флоту”, а також опитування від 26 червня 1994 р., що засвідчило бажання 89,6 % севастопольців зберегти статус міста як головної бази ЧФ. Окрім того, міська рада Севастополя 23 серпня 1994 р. ухвалила рішення, що підтверджувало його російський статус [7].

Як окремі аргументи російською стороною висувалися тези щодо фінансування Криму і Севастополя після 1954 р. переважно із союзного бюджету, частка Росії у якому становила 85–88 % (зазначене положення обґрунтовувалося відповідними постановами й розпорядженнями Ради Міністрів СРСР, спрямованими на реконструкцію Севастополя та економічний розвиток Криму [5]; акцентувалася увага також на тому, що фактично до 1991 р. не лише фінансові, але й організаційні функції, включаючи паспортний режим на території Севастополя, здійснювались під безпосереднім керівництвом РМ СРСР без участі Уряду УРСР).

Зі свого боку, Україна, спростовуючи подібні претензії, висуває контраргументи на користь належності Криму і Севастополя до України:

1. Акт про передачу Україні Кримської області та відповідні зміни кордонів між двома республіками затверджено згідно з вимогами ч. 2 ст. 73 Конституції СРСР у положеннях спеціального закону Союзу РСР “Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР” (від 26 квітня 1954 р.) [2]. При цьому йдеться не про зміни державних кордонів незалежних країн, а територіально-адміністративних – між республіками у межах СРСР. Ці кордони правомірно розглядалися як територіально-адміністративні, оскільки відповідно до Конституції республіки були обмежено суверенними, а de-facto адміністративно-територіальними одиницями у складі фактично унітарного Радянського Союзу.

2. Союзні республіки як складові частини єдиної держави не визнавалися та й не могли визнаватися повноправними суб'єктами міжнародного права, і, відносини між ними не могли регулюватися його нормами. Однак, якщо навіть визнати, що РРФСР і УРСР були справді

суверенними державами і що передача Кримської області Україні відбулася з порушенням законодавства Росії, то й тоді це не означає, що сама передача є недійсною. Відповідно до міжнародного права і загальновизнаної практики, ділянки території можуть передаватися однією державою іншій за угодою. Водночас держава не може посилається на те, що її згода була висловлена з порушенням її внутрішнього права як на підставу для визнання угоди недійсною. З цього права є виняток для випадків, коли порушення явне і стосується норми права особливо важливого значення. Таке положення було закріплене Віденською конвенцією про право міжнародних договорів. Проте з моменту передачі Криму пройшло понад 40 років, упродовж яких Росія жодного разу не порушувала питання про неправомірність цього акту [8, с. 7].

3. Щодо проблеми Севастополя, то Указ 1948 р. не виділяв місто у самостійну адміністративно-територіальну одиницю в будь яких межах і не змінював кордонів Кримської області. Отже, Севастополь набував статусу самостійного адміністративно-господарського центру, але залишався у складі тієї самої територіальної одиниці – Кримської області. Оскільки в Конституціях СРСР від 1936 р. і РРФСР від 1937 р. визначалися лише поняття “міста республіканського підпорядкування” і “адміністративно-господарського центру”, то в той час і не могло йтися про набуття Севастополем рівного з Кримською областю статусу в адміністративно-територіальному розумінні. Отже, у 1948 р. не вирішувалося питання про зміну території Кримської області, а в 1954 році було передано всю область, включаючи Севастополь.

4. Документальним підтвердженням українського статусу Севастополя є положення конституцій України і Росії як радянського, так і пострадянського періоду. Наприклад, у Конституції РРФСР від 12 квітня 1978 р. (ст. 71) до категорії міст республіканського підпорядкування віднесені тільки Москва й Ленінград. Аналогічно, Основний Закон Російської Федерації від 12 грудня 1993 р. (ст. 66) зараховує до міст республіканського підпорядкування тільки Москву і Петербург [9]. У Конституції УРСР від 20 квітня 1978 р. (ст. 77) містами республіканського підпорядкування визначено міста Київ та Севастополь. Це положення підтверджує чинна нова Конституція України від 28 червня 1996 р.

5. Щодо аргументу, нібито місто весь час утримувалося за рахунок Росії, аналіз бюджетів республік до і після 1954 р. з'ясовує, що фінансування Севастополя здійснювалося відповідно до закону СРСР “Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР” та конституцій обох республік: до 1954 року Севастополь фінансувався з бюджету РРФСР, а після перепідпорядкування Кримської області УРСР – з республіканського бюджету України. При цьому значні капіталовкладення Міністерства оборони СРСР в розвиток Чорноморського флоту, бази його дислокації, а отже, й інфраструктуру міста не можуть ототожнюватися з прямим його фінансуванням російською стороною.

Етапним кроком у створеній правовій базі українсько-російських відносин і водночас політико-правовій основі для непорозумінь стосовно Криму, Севастополя і Чорноморського флоту можна вважати Договір між УРСР і РРФСР, укладений 19 листопада 1990 р. в Києві. У соціально-історичному вимірі радянського і пострадянського періоду зазначений документ різноплановий. Покликаний на той час виконати роль взаємовизнання суверенітету, згодом він стає передумовою і правовою базою непорозумінь і конфліктів між Україною і Росією, а також між різними політичними силами у внутрішньому житті країн.

Після підписання Договору стало очевидним, що він повністю відповідав інтересам української сторони (“за” його ратифікацію проголосували 352 депутати Верховної Ради України), адже означав визнання незалежності й територіальної цілісності України у її кордонах (включаючи Кримську область). У Росії, навпаки, зазначений документ зразу ж викликав істотні розбіжності між представниками законодавчих і виконавчих владних структур щодо його трактування. При цьому однією з вагомих причин такого розвитку подій стала фіксація у документі територіального статусу РРФСР і УРСР у контексті невизначеного політичного простору. Тобто Договір визнається як такий, що, з одного боку, був укладений між суверенними республіками (de-jure), з другого, –

суб'єктами і складовими єдиної держави – Радянського Союзу. Про це яскраво свідчить, наприклад, характер дискусії на спільному засіданні палат Верховної Ради РРФСР 22 листопада 1990 р., присвяченому ратифікації Договору. Так, у процесі обговорення міністру закордонних справ Росії А. Козирєву неодноразово ставились запитання, чи не призведе ратифікація договору до юридичного “закріплення передачі Криму”, “проблеми баз у Севастополі”, на які прозвучали відповіді, що “на нинішній момент існує Російська Федерація і Українська РСР” як “дві республіки, що перебувають у складі Радянського Союзу”, а відповідно до ст. 6 Конституції “... договірні сторони визнають і поважають територіальну цілісність одна одної в нині існуючих у межах СРСР кордонах. ... Якщо виникне питання про те, що кордон буде не в межах СРСР (...), тоді буде все одно, можна надіятись, в рамках Союзу суверенних держав, тобто оновленого по суті Союзу, але тоді, – як говорилося, – буде інша справа”. “Це буде інша політична ситуація...”. З приводу можливих проблем між Україною і Росією з питань дислокації Чорноморського флоту аргументаціями послужили твердження про “абсурдність” і “катастрофічність не лише загальносоюзного, але навіть і “світового” значення самої ідеї поділу збройних сил між республіками” [10]. Однак, проблема розподілу Чорноморського флоту в українсько-російських міждержавних стосунках все ж постала, а спроба її вирішити виявилася надзвичайно складною.

З проголошенням державного суверенітету українська сторона, спираючись на норми міжнародного права, у відносинах з Росією відштовхується від таких критеріїв, як право власності на все, що знаходиться на її території, включаючи частку майна колишнього СРСР (зокрема флоту). Російська сторона висуває тезу: “Чорноморський флот – складова стратегічних сил СНД”. Враховуючи деяке загострення стосунків з Україною, військово командування пропонує т. зв. “компромісний варіант” – передачу Збройним силам України 3-х надводних кораблів, 30 катерів, 50 літаків тощо (загалом менше 14 % бойового складу ЧФ) [11, с. 28]. Проте жодного юридичного оформлення, будь-яких домовленостей не відбулося.

Одним із істотних промахів української політики на цьому етапі фахівці вважають зволікання зі створенням власних військово-морських сил. Як відомо, всі необхідні законодавчі акти з цього питання були ухвалені Верховною Радою ще до середини грудня 1991 р. Це, зокрема, постанова “Про військові формування в Україні” від 24 серпня 1991 р., закони “Про оборону України” та “Про Збройні сили України” від 6 грудня 1991 р. Однак лише 5 квітня 1992 р. видано відповідний указ про створення ВМС України. За час до цього указу фактично було повністю відновлено російський контроль над більшістю підрозділів ЧФ, значна частина офіцерів і мічманів якого висловилися на офіцерських зборах за службу в СНД [8, с. 10].

Починаючи з червня 1992 р., переговорний процес концентрується переважно навколо ідеї перехідного періоду, на час дії якого – до створення на базі ЧФ ВМС України і ВМФ Російської Федерації – вводиться статус об'єднаного флоту (зі спільним командуванням).

Так, ст. 14 Угоди від 23 червня 1992 р. (м. Дагомис), підтверджуючи важливість продовження переговорів щодо створення на Чорному морі окремих ВМС України і Росії, вказує на домовленість обох країн щодо використання на договірній основі існуючої системи базування і матеріально-технічного забезпечення [12]. Ст. 2 Ялтинської угоди “Про принципи формування ВМС України і ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР” (від 3 серпня 1992 р.) встановлює “перехідний період до 1995 р. включно”. З моменту підписання цієї угоди (ст. 3) Чорноморський флот “виводиться зі складу ОЗС СНД і підпорядковується безпосередньо Президентам України і Російської Федерації”. Президенти на перехідний період “призначають консенсусом Об'єднане командування флотом”. Комплектування проводиться (ст. 5) призовниками обох країн у рівній пропорції – 50 на 50 % [13]. Ст. 1 Московської угоди “Про невідкладні заходи з формування Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту” (від 17 червня 1993 р.) зазначає, що у вересні 1993 р. сторони розпочинають практичне формування окремих ВМС на основі розподілу ЧФ. Згідно зі ст. 2 “... з'єднання і частини всіх родів сил флоту – надводних кораблів, підводних човнів, військово-повітряних сил, берегових військ,

з'єднання, частини, об'єкти оперативного, бойового, технічного і тилового забезпечення, а також приміщення і споруди, що знаходяться на його балансі, озброєння (...) та інше рухоме майно ЧФ станом на дату підписання окремої угоди про розподіл та умови базування (...), підлягають розподілу у співвідношенні 50 на 50 % [14]. До цього варто додати, що за оцінками міжнародних експертів, вартість ЧФ (на 1992 р.) становила понад 80 млрд. дол. США [8, с. 11].

Однак, незважаючи на домовленості, механізму їх реалізації так і не вдалось розробити. На цей час припадає активізація протидії з боку російського парламенту щодо характеру офіційного переговорного процесу. Одним з її перших документів варто відзначити постанову від 06.02.1992 р. “Про єдність Червонопрапорного Чорноморського флоту”, в якій ідеться про захист “...інтересів усіх держав – учасниць СНД” у Середземномор'ї, враховуючи що, Уряд РФ повинен здійснити все необхідне для збереження “єдиного” флоту [15]. В результаті цього так і не було визначено статусу ні перехідного періоду, ні об'єднаного командування ЧФ. Вже з квітня 1993 р. все наполегливіше поширюються тези про єдиний (спільний) або лише російський Чорноморський флот. Постанова Верховної Ради Російської Федерації № 5359-1 від 09.07.1993 р. “Про статус м. Севастополя” – констатує його російський федеральний статус в адміністративно-територіальних межах міського округу станом на грудень 1991 р. Згідно з документом, на Комітет Верховної Ради Російської Федерації з конституційного законодавства покладається підготовка відповідного законопроекту з подальшим закріпленням у Конституції РФ [16]. Водночас активізується діяльність т. зв. “патріотичних” (проросійських) сил у Криму, які намагаються використати проблему флоту як силовий засіб для переходу півострова під юрисдикцію Росії.

Однак тоді ж, у липні 1993 року Рада Безпеки ООН своєю резолюцією (відповідно до офіційного звернення України) засудила зазначене деструктивне рішення російського парламенту, позбавивши його юридичної сили [17].

Кульмінаційним етапом загострення українсько-російських непорозумінь стосовно ЧФ можна вважати період з вересня 1993 р. по травень 1997 р. Так, шоком для української громадськості став Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту, підписаний у Масандрі 3 вересня 1993 р. на робочій зустрічі президентів України та Росії, відповідно до якого Чорноморський флот з усією його інфраструктурою в Криму буде використовуватися Росією [18]. Тобто фактично Україна давала згоду на розроблення варіанту російського ЧФ. Росія обґрунтовує свої позиції за схемою: РФ – пряма спадкоємниця СРСР; ЧФ – частина радянського, а отже, російського ВМФ; Крим – колишня територія Росії, яка тимчасово перебуває під українською юрисдикцією.

З приводу такої різкої зміни позиції України, зафіксованої в зазначеному документі, є різні думки. Цікавим видається пояснення авторського колективу праці “Карта Севастополя: триумф президентів, трагедія України”, де наголошено, що напередодні референдуму в Росії з президентського проекту Конституції “єдиною перешкодою для переходу до силових дій був Чорноморський флот, який повністю підтримував лідерів опозиції – О. Руцького і Р. Хасбулатова”. В критичний момент протистояння в Москві на допомогу Б. Єльцину прийшов Л. Кравчук. Через кілька днів, незважаючи на гриф “Не для друку”, протокол з'явився у пресі. Весь ЧФ блискавично перейшов на бік Б. Єльцина як єдиного захисника російського флоту [8, с. 11]. Так чи інакше, але зараз це вже не має істотного значення, проте цей акт викликав дуже великий політичний резонанс. На цей самий час припадає істотна активізація діяльності певних політичних сил, спрямованої на відновлення Союзу, якими сама ідея можливого розподілу флоту розглядалася як абсурдна.

Подальше загострення міждержавних стосунків та жорсткість у відстоюванні своїх позицій і з української, і з російської сторін зумовили перегляд попередніх домовленостей. Так, московська угода “Про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту” (від 15 квітня 1994 р.) вже визначає, що Чорноморський флот РФ і ВМС України базуються окремо; Україні залишається 15–20 % кораблів і суден ЧФ [19]. Водночас, постановою Державної Думи Федеральних Зборів РФ № 604-1 ГД (від 22.03.1995 р.) м. Севастополь в адміністративно-територіальних межах міського округу станом на грудень 1991 р. визначається головною базою Чорноморського (російського) флоту [20].

9 червня 1995 р. в м. Сочі підписана нова українсько-російська міждержавна угода щодо ЧФ. Сторони підтвердили окреме базування ВМФ РФ і ВМС України. Відповідно до ст. 4 Угоди Росії мало бути передано 81,7 %, Україні – 18,3 % кораблів і суден ЧФ. Важливо, що ст. 2, в якій вказано, що “...основна база Чорноморського флоту РФ (...) розташована в м. Севастополі”, була прийнята в “українській” редакції. Російська сторона вимагала формулювання: “Базою ЧФ РФ є м. Севастополь” з усіма наслідками, які звідси випливають. Ст. 3 зазначає, що “... Уряди Сторін врегулюють питання, які стосуються майна ЧФ, і підпишуть щодо цього окрему угоду, маючи на увазі раніше досягнуту домовленість про поділ майна ЧФ у співвідношенні 50 на 50 %”. Для спостереження за виконанням домовленостей, – відповідно до ст. 11, – було передбачено створення Змішаної українсько-російської комісії у складі державних делегацій обох країн [21]. Проте цей документ, як і вказані попередні, не були ратифіковані парламентами.

Особливо загострило міждержавну політичну конфронтацію, активізувало діяльність представників дипломатичного корпусу, а також викликало відповідні контрзаходи українських законодавців прийняття Державною Думою Федеральних Зборів Російської Федерації 16.10.1996 р. в першому читанні законопроекту “Про припинення розподілу Чорноморського флоту” (“за” – 337 голосів, “проти” – 0, “утрималось” – 5), що розцінювалося як спроба поширити юрисдикцію Російської Федерації на увесь ЧФ і м. Севастополь, як на головну базу його дислокації.

18 жовтня 1996 р. Верховна Рада України оголошує офіційну заяву, в якій трактує дії Держдуми як “відверто антиукраїнські”, “грубе порушення основоположних норм міжнародного права, посягання на суверенітет України”, а також як такі, що ставлять під загрозу і життєво важливі інтереси України, і переговорний процес між Україною і Росією загалом. Вказувалося на те, що Державна Дума РФ не вперше відіграє дестабілізуючу роль у регіоні, порушує стабільність і безпеку, створює своїми рішеннями “конфліктну ситуацію, яка може призвести до непередбачуваних наслідків”. У документі застерігається, що у разі остаточного ухвалення вказаного законопроекту Верховна Рада України “змушена буде, відповідно до Конституції держави, наполягати на негайному виведенні російського флоту з території України” [22]. Водночас активізувалися дії депутатів і фракцій стосовно розроблення і прийняття закону “Про статус іноземних військ на території України” як альтернативи законотворчості російських парламентарів.

Своєрідним заключним акордом в українсько-російських стосунках 1990-х рр. став широкомасштабний Договір про дружбу, співробітництво та партнерство, підписаний під час офіційного візиту в Україну Б. М. Єльцина 30–31 травня 1997 р. (терміном на десять років з подальшою пролонгацією).

Положення документа фіксували взаємну повагу територіальної цілісності та непорушності кордонів, принципи подальших міждержавних стосунків: на основі взаємоповаги, суверенної рівності, мирного врегулювання суперечок, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, невтручання у внутрішні справи, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов’язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права тощо [23]. Документ був ратифікований парламентами обох країн (Верховною Радою України – на початку 1998 р.; у грудні 1998 р. і в лютому 1999 р. – відповідно нижньою і верхньою палатами парламенту Російської Федерації). 1 квітня 1999 р. відбувся обмін ратифікаційними грамотами між президентами Єльциним і Кучмою, в результаті якого Договір набув чинності.

У травні 1997 р. (в руслі “Великого Договору”) був завершений і офіційний переговорний процес щодо врегулювання проблеми поділу Чорноморського флоту. Зокрема, 28 травня 1997 року було підписано три документи щодо Чорноморському флоту: Угоду про параметри поділу Чорноморського флоту, Угоду про статус і умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, Угоду між Урядом Російської Федерації і Урядом України про взаєморозрахунки, пов’язані з розділом Чорноморського флоту і перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. Відповідно до зазначених документів, база Чорноморського флоту РФ у Севастополі була надана в оренду Росії терміном на двадцять років (до

2017 р.). Орендна плата Росії за перебування її військового флоту в Севастополі йшла на погашення заборгованості України перед РФ за енергоносії (борг початку 1990-х років), загальний обсяг якої сягав близько 4 млрд дол. США [24].

Загалом, з одного боку, Договір про дружбу та підписані документи щодо ЧФ, по суті, гарантували суверенітет і територіальну цілісність України з боку РФ. Проте, з іншого, – легалізація довготривалого перебування російського флоту в Криму дала можливість РФ здійснювати контроль над частиною української території, морських комунікацій повітряного простору, а отже, значною мірою впливати на зовнішню політику України.

Загалом можна констатувати, що специфіка “кримської проблеми” на міждержавному рівні у 1990-х рр. була визначена глобальними процесами: ліквідацією системи східноєвропейського соціалізму і двополюсного поділу світу, розпадом СРСР, історичною нетрадиційністю економічного і політико-правового оформлення України і Росії як незалежних держав, а також вибору ними геополітичних стратегій.

Перехідне становище політичної системи, невизначеність її соціально-правових засад породжували в кінцевому підсумку тимчасові тактичні союзи, надзвичайну заідеологізованість підходів, множинність стандартів у вирішенні територіальних і воєнних питань, які, отримавши юридичне оформлення (двосторонні і багатосторонні угоди, договори тощо), створювали політико-правове поле для подальших суперечностей і конфліктів.

Особливо негативне значення для України мало збереження військової присутності Росії в Криму і здійснення військового контролю над півостровом. Останнє, власне, істотно полегшило здійснення Росією військової агресії та анексії Криму у лютому–березні 2014 р., що стало грубим порушенням базових норм міжнародного права, зокрема, Хартії ООН, положень Гельсінського заключного акту, Будапештського меморандуму 1994 року, а також двосторонніх українсько-російських міждержавних договорів.

1. Указ Президиума Верховного Совета СССР “О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР” (от 19.02.1954 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1954.htm>. 2. Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР: закон СРСР від 26 квітня 1954 р. [Електронний ресурс] // Документи державних архівів України до 60-ї річниці входження Криму до складу України. Матеріали з фондів Державного архіву в Автономній Республіці Крим. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Sections/Crimea_50/photos_03.php?3. 3. Указ Президиума Верховного Совета РСФСР “О выделении города Севастополя в самостоятельный административно-хозяйственный центр” (от 29.10.1948 г. №761/2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/sew48god.htm#ukaz>. 4. Постановление Верховного Совета Российской Федерации “О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 г.” (от 21.05.92 г.; № 2809-1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/o1954.htm>. 5. Лукашук И. Проблема Севастополя и международное право. Можно рассчитывать только на добрую волю Украины // Независимая газета. – 1996. – 18 декабря. 6. Общекрымский Референдум 20 января 1991 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1991.htm>. 7. Решение Севастопольского Городского Совета народных депутатов XX созыва II сессии “О статусе города Севастополя” (от 23.08.94 г.; № 41) // Иванов В. Б. Севастополь – город российский, или украинский? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ivb.com.ua/stat11.htm>. 8. Карта Севастополя: триумф президентів, трагедія України (Експертна оцінка. 31.01.1997 р.) / [С. П. Кудряшов, С. О. Одарич, Ю. М. Орбець, М. В. Томенко]. – К.: Фонд “Українська перспектива”, 1997. – 28 с. 9. СССР и Россия. Конституции 1824–1996 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economics.kiev.ua/index.php?id=451&view=articles>. 10. Выписка из стенограммы заседания 2 сессии Верховного Совета РСФСР, 42 совместного заседания Совета Республики и Совета

Національностей (от 22 ноября 1990 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zerkalov.org.ua/files/bks1.pdf>. 11. Перепелиця Г. Доля Чорноморського флоту // Політика і час. – 1993. – № 10. – С. 27–32. 12. Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин (Дагомис, 23.06.92 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_018. 13. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР (Ялта, 03.08.92 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_020. 14. Соглашение между Российской Федерацией и Украиной о неотложных мерах по формированию Военно-Морского Флота России и Военно-Морских Сил Украины на базе Черноморского флота (Москва, 17 июня 1993 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1992god.htm#3>. 15. Постановление Верховного Совета Российской Федерации № 2293-1 “О единстве Краснознамённого Черноморского флота” (от 06.02.92 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/o1954-1.htm>. 16. Постановление Верховного Совета Российской Федерации № 5359-1 “О статусе города Севастополя” (от 09.07.93 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/sewastop.htm>. 17. ООН. Решение Совбеза ООН по Севастополю (от 20 июля 1993 года № S/26118) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/oonsev.htm>. 18. Черноморский флот – хронология раздела [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://flot2017.com/file/show/none/4587>. 19. Угода між Україною та Російською Федерацією про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту (Москва, 15.04.94 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_128. 20. Постановление Государственной Думы Федерального Собрания РФ в связи с решениями Верховного Совета Украины по Крыму (от 22 марта 1995 г. № 604-1 ГД) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1995ref.htm#2>. 21. Угода між Україною і Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту (Сочі, 9 червня 1995 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/643_082. 22. Заява Верховної Ради України щодо прийняття Державною Думою Федеральних Зборів Російської Федерації в першому читанні проекту закону Російської Федерації “Про припинення розподілу Чорноморського флоту” (від 18.10.96 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-96>. 23. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (від 31.05.1997 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/643_006. 24. Чекаленко Л. Засади взаємовідносин України і Росії: Крим / Л. Чекаленко // Віче. – 2014. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4105/>.